

Verantwoording 'Andere Economie 2050'

Inleiding

Economisch gezien bevinden we ons in een spannende periode. De Verenigde Staten is bezig om haar economische dominantie te verliezen ten faveure van China. Digitale platforms zetten verdienmodellen van veel economische sectoren op z'n kop. Er is een groeiende onrust over de ecologische en sociale schade die onze westerse consumptiemaatschappij veroorzaakt. Tegelijkertijd waren we met z'n allen in Nederland nog nooit zo rijk. Drie keer per jaar op vakantie is geen uitzondering. Alleen niet iedereen profiteert mee van deze groei. De kloof tussen topverdieners en normale werknemers groeit. Nederland kent met 30% bijna de grootste flexibele schil op de arbeidsmarkt binnen Europa. En voor het kopen van je eerste huis ben je steeds meer afhankelijk of je ouders bij kunnen dragen.

Vraagstelling

In deze verkenning staat de vraag centraal:

Welke mogelijke (andere) toekomstbeelden zijn er te bedenken voor de Nederlandse economie van 2050? En wat betekent dit voor het werk van RWS?

Opbrengst

Deze verkenning is nadrukkelijk geen toekomstvoorspelling. De beelden zijn zo gekozen dat ze prikkelen tot nadenken over de economie van 2050. Kwantitatief zijn ze niet te onderbouwen, omdat ze niet allemaal hetzelfde (willen) meten en het deels onderstromen zijn. Toch zijn ze relevant, omdat ze de randen van het speelveld laten waarbinnen de economie zich beweegt zonder dat het doorontwikkelde scenario's zijn.

Centrale vragen in de economie zijn hoe maken we de koek zo groot mogelijk, hoe verdelen we deze en wat telt mee in de koek. Dit levert verschillende perspectieven op.

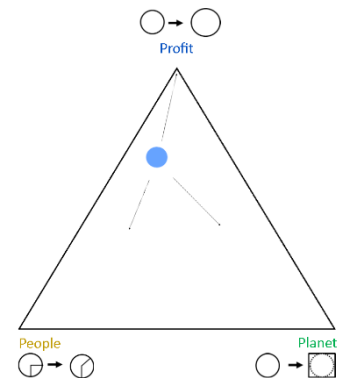
Gaat het in de economie om:

- Profit: een zo groot mogelijke opbrengst?
- People: een rechtvaardige verdeling en een te begrijpen economische structuur?
- Planet: een economie die geen roofoverval pleegt op de aarde?

In al deze hoeken van het speelveld staan andere waarden centraal.

Voor een zo hoog mogelijke opbrengst is efficiëntie en vrijheid belangrijk. Er bestaat hier een groot geloof in de waarde van een wereldwijde markt, waarbij elk land / regio doet waar die goed in is. Vrije handel is dan de manier om de schaarse goederen te verdelen. Dit leidt tot de meeste welvaart. Bij een rechtvaardige verdeling kijk je veel meer naar wat de economie bijdraagt aan het welzijn van de samenleving. Ook het kunnen terugzien van de link tussen jouw economische inspanning en wat je daarvan terugziet in de samenleving is belangrijk. Tenslotte vergt een economie die geen roofoverval pleegt op de aarde een andere manier van kijken naar het gebruik van grondstoffen en uitstoot. Hergebruik, bewuster consumeren en delen zijn hierin belangrijk.

Natuurlijk vormt de economie altijd een mix van deze drie hoeken van het speelveld. De bal beweegt zich voortdurend tussen de hoekpunten. Het geloof in de markt (profit) is sinds de val van de muur in 1989 een dominante stroming in de wereldwijde economie. Vrijhandel met zo min mogelijk regels levert het meeste op, is al lange tijd de consensus onder veel economen. Zelfs de (semi)overheid wordt steeds meer als een soort bedrijf ingericht met publieke diensten. En diverse nutsvoorzieningen zijn geprivatiseerd (OV, energie, telecom). De bal heeft zich lange tijd steeds meer richting profit bewogen. In de afgelopen jaren zie je echter een kanteling in het debat ontstaan. Leidt de nadruk op markt wel tot een rechtvaardige verdeling van schaarse goederen en diensten? En verkwesten we met onze consumptie niet de aarde voor toekomstige generaties? Deze onderstromen gaan in toenemende mate het publieke debat bepalen. De vraag is wat dit betekent voor de economie van 2050 (link opnemen naar de elementen van de drie toekomstbeelden).

Industrieterrein Nederland heeft zijn grens bereikt

Het gebied waar de Nederlandse industrie zich heeft ontwikkeld, heeft zijn grens bereikt. Volgens de Rijksoverheid is de industrieterrein Nederland (ITN) nu te klein om de groeiende behoefte aan werkplekken te dekken. De overheid heeft daarom besloten om de grenzen van de ITN te verruimen. Dit betekent dat er nu ook landbouwgebieden en natuurreservaten in de ITN worden opgenomen. Dit is een belangrijke stap om de Nederlandse industrie te laten groeien en te zorgen voor voldoende werkplekken voor de toekomst.

Voortgaande groei levert de gemiddelde Nederlander meer op

De Nederlandse economie blijft groeien, wat betekent dat de gemiddelde Nederlander meer opbrengst krijgt. Dit is vooral dankzij de groeiende industrie en de service sector. De overheid heeft daarom besloten om de ITN te verruimen, zodat er meer werkplekken kunnen worden gecreëerd.

Het streekwoord is samen

In de regio wordt er veel aandacht besteed aan samenwerking. Dit is vooral belangrijk voor de landbouw en de natuur. Door samen te werken kunnen de regio's beter omgaan met de uitdagingen van de toekomst. Dit is een belangrijke stap om de regio's te laten groeien en te zorgen voor voldoende werkplekken voor de toekomst.

Gouden jubilaris

Column in RHEDEN

Het effect van flexibel door de ogen van een gouden vaste kracht.

Economist Thomas Piketty (48) is terug met een vurig, vullend pleidooi voor een gelijkere samenleving. Overtuigend wijst hij op ietwants verantwoordelijkheid van de overheid.

Een betere wereld volgens Piketty

De gouden jubilaris is nu bijna een feit. Het is een bijzondere tijd voor Nederland. We hebben veel bereikt, maar er zijn nog veel dingen die we moeten doen. Volgens de econoom Thomas Piketty is het belangrijk om te zorgen voor een gelijkere samenleving. Dit betekent dat we de inkomensverdeling moeten verbeteren en dat we de overheid moeten laten weten wat zijn verantwoordelijkheid is. Dit is een belangrijke stap om de Nederlandse economie te laten groeien en te zorgen voor voldoende werkplekken voor de toekomst.

Opinie & Debat

DE KLOOF VERMOGEN

De tegenstellingen in Nederland openbaren zich in tal van geleidingen. Waar ligt de oorprong en wat is de situatie in het ledend? Adviseur in een serie: politoloog **Robin Fransman**.

In Nederland zijn er grote verschillen in vermogen. Dit is vooral dankzij de groeiende industrie en de service sector. De overheid heeft daarom besloten om de ITN te verruimen, zodat er meer werkplekken kunnen worden gecreëerd. Dit is een belangrijke stap om de Nederlandse economie te laten groeien en te zorgen voor voldoende werkplekken voor de toekomst.

'Belast de vermogens eens wat meer'

Kleine impressie van het publieke debat (sept-okt 2019) uit de Volkskrant

Nog meer Lonely Planet-toeristen?

De internationale 'iconische' reisgids Lonely Planet tippt Nederland als vakantiebestemming. De positieve reiscritische zal het toeristenaantal ongewijfeld verder doen toenemen. Moeten we dat wel willen?

Door het opzoeken van deze hoekpunten laat je zien wat de uitersten van het speelveld voor type economie opleveren. Alle drie de uithoeken leveren ook andere Rijkswaterstaten op. We hebben een andere identiteit, doen wellicht andere dingen en zijn anders georganiseerd (zie verslag RWS sessie Andere Economie).

Methode

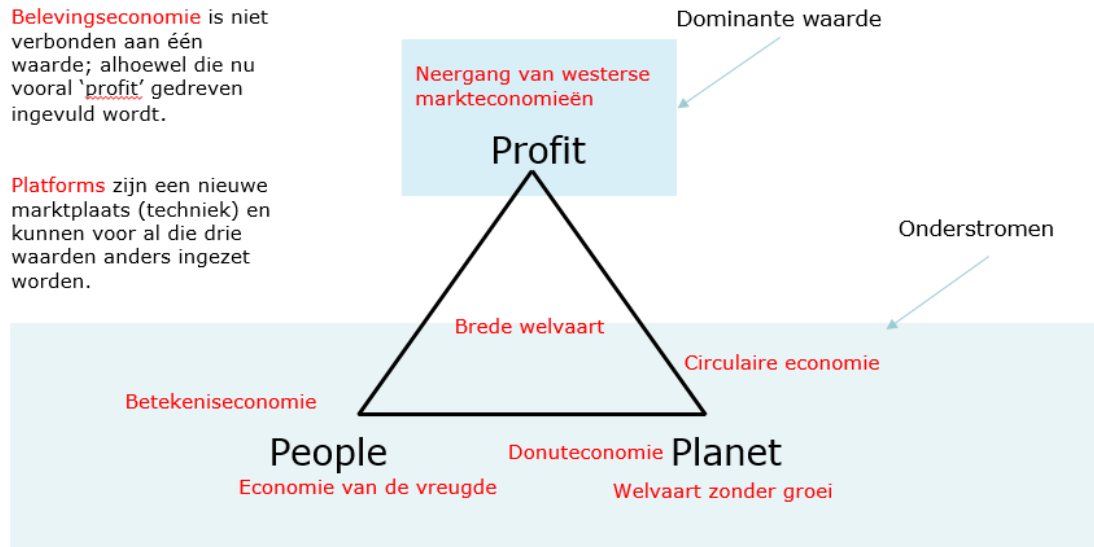
Voor het verkrijgen van deze toekomstbeelden zijn een mix van methoden gebruikt. Allereerst is er gestart met een literatuurstudie waarin boeken en artikelen over de toekomst van de economie zijn geanalyseerd. De inzichten hieruit vormden een basis voor gesprekken met economen over hoe zij naar de toekomst van de Nederlandse economie kijken. Deze gesprekken geven zicht op welke onderstromen in de economie mogelijk groter zouden kunnen worden en wat belangrijke onzekerheden zijn. Aangezien de economie van 2050 grotendeels gedragen zal worden door de generatie die nu in de collegebanken zit, hebben we een ronde tafel georganiseerd met een zestal economen in-spe van Rethinking Economics. Wij hebben hen laten dromen over de economie van 2050. Zij hebben allemaal een pitch gemaakt waarin ze hun droom of angst met ons delen. Vervolgens zijn we middels roadmapping gaan verkennen hoe we met trends uit het heden bij twee van deze toekomstigen zouden kunnen komen (zie verslag Ronde Tafel Rethinking Economics). Al deze elementen samen vormen bouwstenen voor de drie toekomstbeelden.

De toekomstbeelden zijn getoetst bij enkele gesproken experts en Rijkswaterstaters die de werkzaamheden van RWS overzien. Met de RWS'ers hebben we ook verkend wat de mogelijke consequenties van de drie toekomstigen voor het werk van RWS kan zijn (link naar verslag opnemen). Om de toekomstigen voorstelbaar te maken hebben we deze verbeeld in drie krantenbladen. De logica achter de drie werelden hebben we vertaald naar concrete nieuwsberichten (link opnemen). De belangrijkste bevindingen heb ik in een kort essay uiteen gezet (link opnemen).

Hoe passen verschillende economische concepten in deze toekomstbeelden?

Belevingseconomie is niet verbonden aan één waarde; alhoewel die nu vooral 'profit' gedreven ingevuld wordt.

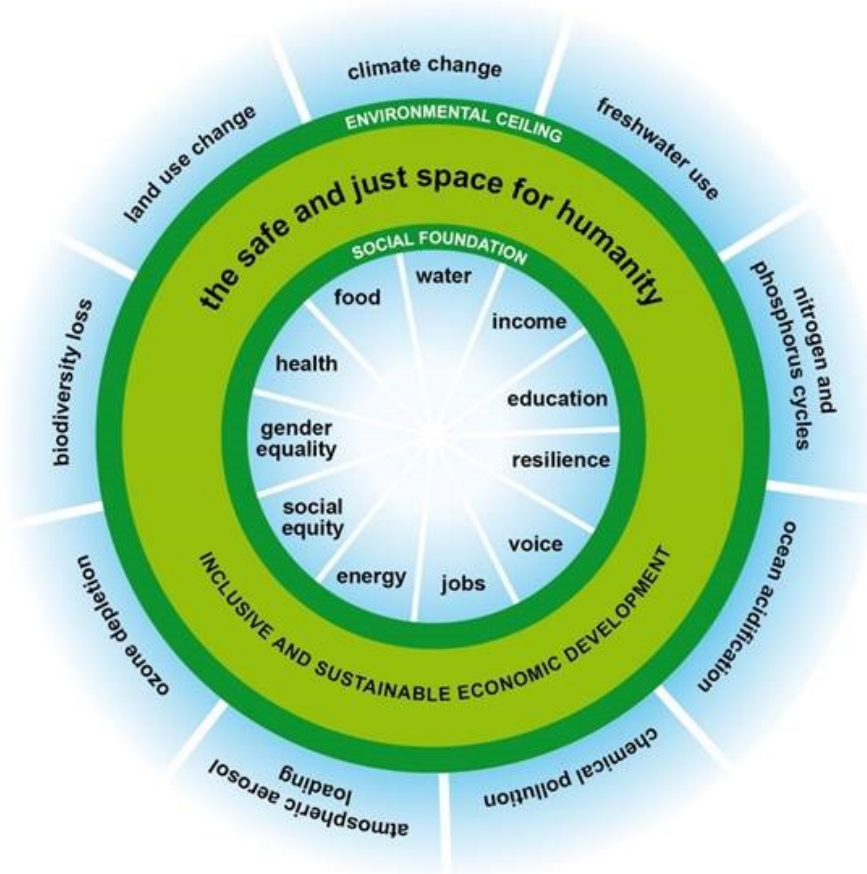
Platforms zijn een nieuwe marktplaats (techniek) en kunnen voor al die drie waarden anders ingezet worden.

De zoektocht voor alternatieve economische toekomstbeelden is gestart bij het verkennen van economische concepten in de literatuur. Dit levert een rijkgeschakeerd palet aan analyses en visies op hoe de economie functioneert of zou moeten functioneren. Ik heb deze concepten geprobeerd om te plotten binnen het speelveld van de drie 3P's. Ook heb ik een uitleg opgenomen van deze concepten. Voor het maken van de toekomstbeelden heb ik uit deze concepten rijkelijk kunnen putten. Het is overigens geen uitputtende zoektocht naar concepten, maar laat wel zien dat er volop nagedacht en gewerkt wordt aan andere economische werelden. [Ik zou ze aanklikbaar maken, zodat mensen zelf meer kunnen lezen over de concepten]

Donuteconomie¹

Het concept van de donuteconomie wordt toegelicht in de [VPRO-Tegenlicht](#) documentaire door Raworth. De kern is dat we een niet groter deel mogen consumeren dan dat de aarde aankan. We hebben water, voedsel, inkomen, onderwijs, weerstand, een stem, banen, energie, sociale gelijkheid, gender gelijkheid en gezondheid nodig in een inclusieve, duurzame economische ontwikkeling (sociale economie). Zij vormen de vloer. Het plafond wordt gevormd door klimaatverandering. Zuiver water, de N en P cyclus, de verzuring van de oceaan, chemische vervuiling, aerosolen in de liucht (fijn stof e.d.) ozon uitputting, verlies aan biodiversiteit, verandering in het landgebruik. Die vormen het plafond. Tot zo ver en niet verder.

In de hedendaagse economie stoppen we er bovenaan iets in, het komt er onderaan weer uit en valt in het beste geval in de vuilniszak met de juiste kleur. Het proces is grotendeels lineair. Van grondstof over product naar afval dat voor een klein deel hergebruikt wordt.

Het circulaire model is een eerste stap. Er gaan zo min mogelijk materialen en grondstoffen verloren. Alleen zijn we druk doende deze kringlopen bedrijf per bedrijf, sector per sector te organiseren.

Je kapotte laptop moet terug naar het bedrijf dat die laptop monteerde; je lege, glazen waterfles naar het bedrijf dat het vulde met water. Als je er vanop een afstand naar kijkt, is het een beetje lachwekkend. De natuur is op dat vlak zo veel efficiënter. Een dode papegaai wordt niet afgebroken en weer opgebouwd tot een papegaai, die wordt voedsel voor zowat alles.

Maar het is meer als een ecosysteem waar alles met elkaar verbonden is, waar de afvalstoffen van het ene bedrijf de grondstoffen van het andere zijn, waar warmte niet langer via indrukwekkende schoorstenen in de lucht wordt uitgebraakt, maar doorheen een netwerk van reële buizen van fabriek naar woonwijk en weer terug circuleert en waarbij de ambitie niet is om 'niet langer te

¹ ¹ Deze mooie uitleg van het concept is [hier](#) terug te vinden.

vervuilen', maar om het land waarop men zich bevindt, de lucht waarin men werkt te voeden en te laten floreren.

Nu zitten we in een systeem dat afhankelijk is van groei. Het moet gaan naar een systeem waarin groei wegdeemstert, ja zelfs wat overbodig en ouderwets aanvoelt. Of die groei nu groen, duurzaam, inclusief, slim, goed, evenwichtig of welk ander adjectief men er tegenwoordig op politiek niveau graag aan vastlijmt, is bijna irrelevant.

Het gaat over hoe we op deze planeet kunnen thuiskomen, hoe we de 'eco' in economie kunnen koesteren. Groei is eenvoudigweg onvoldoende als doel op zich. Groei is goed zo lang het nodig is. Ik wil mijn kinderen zien groeien, ik wil de planten in mijn tuin zien groeien, maar ik weet ook: als mijn kinderen nooit stoppen met groeien, dan passen ze binnenkort niet meer aan mijn tafel en zullen ze uiteindelijk door het dak van mijn huis breken.

Een systeem gebaseerd op de utopie van eeuwige groei is voorgeprogrammeerd om zichzelf te vernietigen. Groei is een wonderlijke, gezonde fase in het leven en de natuur, maar evengoed in de economie.

Het is een overgangsfase naar volwassenheid, naar wasdom. Waarom durven we als economen die vraag nauwelijks aanraken?

Als de economie eeuwig groeit, dan hoeven we het niet over herverdeling te hebben. Dan regelen die zaken zich vanzelf. Dan hoeven we het niet over een rechtvaardiger belastingsysteem te hebben waarin de totale afdruk en kost van economische activiteiten in rekening worden gebracht. Groei is het wiegeliedje waarmee we ons in slaap laten sussen. Alles komt goed, want het groeit.

Maar als jij aan mij vraagt: "Hoe voel je je?" en ik antwoord: "Ik heb een groei," dan klinkt het alsof ik een vreemde en rare ziekte heb.'

Afstand nemen van groei is slechts een van de zeven paden van verandering die Raworth in Doughnut Economics beschrijft.

We moeten gaan van:
mechanisch -> dynamisch,
atomistisch -> holistisch,
enkelvoudig -> complex distributief
de egoïstische, rationele mens -> sociale en verbonden mens
anthropocentrisme -> planetair denken
de fetisj van het bruto binnenlands product -> de donut.

We moeten naar een economie die de boven- en ondergrenzen respecteert. Een economie die niet alleen de mensheid dient, maar ook de wereld om zich heen voedt. Raworth noemt het bijna poëtisch een regeneratieve en genereuze economie.

Welvaart zonder groei

'Kan het anders? Is het denkbaar dat de obsessie met economische groei, de zucht naar steeds meer en groter, plaats maakt voor een gerichtheid op de kwaliteiten van het leven en samenleven? Professor Tim Jackson (Universiteit Surrey) levert niet alleen wetenschappelijke onderbouwing voor het anders denken maar biedt ook een perspectief op een andere wereld', aldus Klamer, hoogleraar culturele economie. Jackson probeert een nieuw discours te formuleren voor een economie, die zuiniger omgaat met z'n hulpbronnen en ten dienste staat voor de ontplooiingsmogelijkheden van mensen. Het aardige is dat Jackson niet alleen laat zien waarom westerse economieën groeiverslaafd zijn, maar ook hoe we zouden kunnen afkicken.

1. Probleemanalyse

- Welvaart is in de huidige maatschappij gereduceerd geraakt tot de hoogte van het BBP (Bruto Binnenlands Product).
- Het BBP is erg formuleachtig. Het velt geen normatief oordeel over de aard van activiteiten. Anderzijds zitten er wel een paar impliciete normatieve oordelen in verweven. Allereerste telt het alleen de geldwaarde van de in de economie verhandelde dingen; dus geen vrijwilligerswerk of ecologische schade. Ten tweede doet het de aanname dat al die geldwaarden gelijkwaardig aan elkaar zijn. De verdiensten voor het opruimen van olievervuiling telt even zwaar dan investeringen in zonne-energie.
- Onze economie is gericht op het laten groeien van het BBP. Groei is binnen dit systeem wezenlijk voor economische stabiliteit. Als groei stopt dan ontstaat er werkloosheid en dalen de lonen. Winst is nodig om opnieuw te investeren in nieuwe producten, diensten etc. Daarnaast gebruik je winst om leningen af te betalen.
- Arbeidsproductiviteittoename: meer doen met minder inspanning. Bij gelijkblijvende consumptie zou dit betekenen dat mensen werkloos worden, want je kunt hetzelfde werk met minder mensen doen. Het opdrijven van de consumptie (= economisch groei) is dan dus essentieel. Dit kan door een product goedkoper te maken, een nieuw product te introduceren of een nieuwe afzetmarkt te vinden.
- Technologische vooruitgang is gericht op meer productie door de kosten van productiefactoren te verlagen. Zo kan het voor komen dat geld dat met energiebesparing verdiend wordt, gebruikt wordt om andere producten of diensten te ontwikkelen (rebound). Dit lokt dan extra consumptie uit. Relatieve ontkoppeling van producten en grondstoffen (zuiniger verbruik) heeft de perverse mogelijkheid in zich de kansen van absolute ontkoppeling te verkleinen.
- Jackson gelooft niet in de oplossing van relatieve ontkoppeling, omdat deze door absolute groei van het grondstoffenverbruik teniet wordt gedaan. Zo is de afgelopen dertig jaar de wereldwijde CO₂-uitstoot met 50 procent gegroeid, terwijl wij per producteenheid veel minder CO₂ zijn gaan uitstoten.
- Bedrijven zitten vast in het stramien dat zij steeds weer innovatieve, nieuwe producten moeten uitvinden om te kunnen overleven. Cycli van scheppende destructie herhalen zich steeds frequenter. De gebruikstijd van een product daalt. De houdbaarheid in het ontwerp van consumptiegoederen is eruit gehaald. Het meest ultieme voorbeeld daarvan is de I-Phone. Elk jaar komt daarvan een nieuwe versie. En mensen wisselen dan hun oude versie direct in voor de nieuwste versie, terwijl er met het oude product niets mis is. Dit systeem blijft werken zolang mensen het kunnen betalen en de consumptie stijgt.
- Het doorgeslagen consumentisme ziet Jackson als probleem voor een duurzaam grondstoffenverbruik. De ondergrens voor het sociaal functioneren wordt altijd bepaald door een soort standaard bezit (vermijden van schaamte). Ondertussen hangt echter sociale vooruitgang af van de zichzelf in stand houdende spiraal van nieuwigheid. Wij gedragen ons als kinderen in een snoepwinkel, die altijd meer of iets nieuws willen. Materialistische waarden als populariteit, imago en financieel succes zijn volgens Jackson dominant. Deze 'materialistische' welvaart tast maatschappelijke betrokkenheidsmechanismen aan. Het gaat dan om: spaarrekeningen, het huwelijk, normen voor sociaal gedrag en de overheid zelf. Het welzijn op de lange termijn krijgt daardoor onvoldoende aandacht. Hoe minder we delen in termen van gemeenschappelijk streven des te krachtiger de sociale logica van de particuliere overvloed wordt.
- Sociale structuren kunnen competitie of zelfoverstijgend gedrag belonen. De staat is zo sterk op economische groei gericht dat zij daardoor dikwijls voorbij gaat aan het algemeen belang. De overheid is inconsistent in haar boodschap. Niemand luistert als je tegelijkertijd zegt dat je dichterbij je werk moet gaan wonen en tegelijkertijd verdedigt dat je wel moet blijven consumeren (inclusief tanken). De overheersende structuren bemoeilijken een duurzame levenswijze: energiebevoorrading gesubsidieerd, afvalverwerking is goedkoop en privévervoer meer bevorderd dan OV.

2. Oplossingsrichtingen

- De eisen van de nieuwe economie vragen ons de concepten van welvaart, productiviteit, winstgevendheid, bezit en controle over de verdeling van rendementen opnieuw te bezien en in een nieuw kader te plaatsen.
- Welvaart moeten we herdefiniëren tot ontplooiingsmogelijkheden. Sen stelt een aantal vragen om deze herdefiniëring te verduidelijken. 'Hebben ze goed te eten?'; 'Zijn ze vrij van ziekten die te voorkomen geweest zouden zijn?'; 'Hebben ze een hoge levensverwachting?'; 'Kunnen ze deelnemen aan het gemeenschapsleven?'; 'Kunnen ze in het openbaar verschijnen zonder schaamte?'; 'Kunnen ze een bevredigende betrekking vinden?' Ontplooiingsmogelijkheden moeten dus niet gedefinieerd worden als een systeem van abstracte vrijheden, maar als een reeks 'beperkte mogelijkheden' tot een goed leven – binnen duidelijk afgebakende grenzen. Het stellen van grenzen is gerelateerd aan twee kritische factoren: het eindige karakter van ecologische hulpbronnen en de omvang van de wereldbevolking.
- Het venster om een omslag te maken naar een duurzame economie is smal. Als je dit te snel doet dan zijn er geen investeringen op andere vlakken mogelijk. En als je dit te langzaam doet dan bestaat de kans dat de grondstoffen al voortijdig op zijn. Jackson stelt daarom voor om de verhouding tussen consumptie en investeringen in de economie te veranderen. Hij wil stimuleren dat burgers meer gaan investeren en minder consumeren. Wat het effect zal zijn hangt af van de samenstelling van de investeringen. Het beste zijn investeringen gericht op innovaties in grondstoffenproductiviteit, duurzame energie, schone technologie en verbeteringen van ecosystemen. Het simplistische voorschrift uit de oude economie: investeringen moeten bijdragen aan productiviteit zal niet werken. Jackson ziet een grote rol daarbij voor de overheid weggelegd. Zijn argumenten zijn dat de overheid een lange termijn horizon heeft en genoeg neemt met lage rendementen.
- De basis van een nieuwe economie zijn koolstofarme activiteiten. Volgens Jackson is groei daarbij een illusie. Bij een toename van de arbeidsproductiviteit moeten wij dit opnemen als extra vrije tijd. Dit vermijdt werkloosheid en onnodige productie. Een duurzame economie kan schokken van buiten opvangen (resilience).
- Volgens Jackson moeten we op zoek naar een nieuw evenwicht tussen innovatie en traditie, individu en samenleving. Door het consumentisme ligt de nadruk teveel op innovatie en het individu. Op de lange termijn ondermijnt dit ons gevoel van een zich in de tijd ontwikkelend gemeenschappelijk streven.

Platformeconomie

De opkomst van de platformeconomie is een gegeven. ICT maakt het eenvoudiger om vraag en aanbod van goederen en diensten bij elkaar te brengen. Ze verlagen de transactiekosten en creëren het benodigde vertrouwen in de markt tussen individuen.

De opkomst van platforms werd in eerste instantie als louter iets positiefs gezien. Mensen konden makkelijker producten of diensten delen. Overcapaciteit kan eenvoudig benut worden, waardoor je minder hoeft te kopen / weg te gooien. Het helpt bij sociale relaties in de buurt. Klikjes kunnen tegen kostprijs met jouw buurman gedeeld worden. Er werd ook wel over de deeleconomie gesproken. De nadelen werden echter ook zichtbaar van het delen. Zaken die voorheen gratis werden gedeeld, kregen nu ineens een economische waarde. Anderen kunnen hinder ervaren van gasten in jouw huis. En je moet wel wat te delen hebben om mee te doen. Naast (betaald) delen, zet de platformeconomie ook aan tot extra consumeren. Groupon bied je een mooi weekenduitstapje aan tegen een gereduceerd tarief die je niet kan weerstaan.

Niet alleen biedt de platformeconomie mogelijkheden voor consumenten om rechtstreeks producten en diensten uit te wisselen, maar het zet ook complete bedrijfssectoren op z'n kop. Het raakt in eerste instantie de dienstensector doordat werk voor tussenpersonen verdwijnt. Waarom zou je nog een taxicentrale bellen als de Uberapp je ook kan helpen? Pas in tweede instantie krijgen bedrijven die producten maken met de platformeconomie te maken. De verwachting is dat als straks alle producten in verbinding staan met het internet dat verhuren nog lucratiever wordt, waardoor je minder producten nodig hebt of er nieuwe verdienmodellen ontstaan (bv. de swapfiets).

Bij platforms geldt het winner-takes-all effect. Hoe meer mensen op een platform zitten hoe groter het aanbod is. Er ontstaat hierdoor het gevaar van een monopolist, die alleen de spelregels kan bepalen. Een dienstverlener heeft haar reputatie en vindbaarheid opgebouwd bij een platform en kan deze niet zomaar meenemen naar een ander. Dat maakt de onderhandelingspositie zwak.

Bovendien zijn de platforms vaak in handen van grote buitenlandse investeerders, waardoor het David tegen Goliath is. De individuele autonomie van dienstverleners kan hierdoor onder druk komen te staan. Zo kunnen algoritmen ingezet worden om dienstverleners aan te sporen, te sturen of te surveilleren. Alsook gebruikerservaringen spelen een sturende rol.

De vraag die voorligt is hoe waarborgen we publieke belangen, zoals een eerlijke tariefstelling, kwaliteit van werk en de rechten van dienstverleners? Tot dusver zijn veel platforms gericht op winstmaximalisatie.

Neergang van westerse markteconomie

Historicus Van Bavel laat aan de hand van casussen uit het verleden zien (Irak, Midden- en Noord-Italië, De Nederlanden en markten in moderne staten) dat markteconomieën cycli doorlopen van opkomst en neergang. Markten dragen er aanvankelijk toe bij dat de uitwisseling van productiefactoren makkelijker gaat. De welvaart groeit hierdoor. Niet iedereen profiteert hier evenveel van. Langzamerhand zie je dat de ongelijkheid in vermogen (en inkomen) toeneemt. Welgestelde elites krijgen meer kansen op vermeerdering van kapitaal. Naarmate de schaal en complexiteit toeneemt, neemt dit voordeel toe. Er treedt monopolievorming op. Het omslagpunt is als economische macht omgezet wordt in maatschappelijke en politieke macht. De banden tussen staat en kapitaal vernauwen. Uiteindelijk vlakt de productiegroei af en wordt het overvloedige geld door de vermogenden niet langer in productie, maar in speculatie / lucht gestoken. Men speculeert op de groei of krimp van de financiële markt of koopt voor grote bedragen kunst. De geschiedenis leert ons dat markten dan op een gegeven moment ten onder gaan doordat de maatschappij in opstand komt. Dit kan in de vorm zijn van een oorlog, druk op de leiders om de spelregels van de markt te veranderen of het ontstaan van alternatieve verdelingsmechanismen. De economie krimpt op zo'n moment. Het verschilt per casus hoelang dit stadium duurt. Sommige beschavingen zijn nooit meer op zo'n hoog groeipad gekomen (bv. Irak). Andere haken aan bij ontwikkelingen die elders in de wereld spelen. Groot-Brittannië en West-Europa hebben weten te profiteren van de opkomst van de VS.

Technologieën die wereldwijde uitwisseling mogelijk maken hebben de cyclus versneld en geïntensiveerd, maar volgens Van Bavel is die in essentie nog hetzelfde. De vergelijkbaarheid van deze cycli laat zien dat stagnatie niet veroorzaakt wordt door factoren van buitenaf (bv. ramp of klimaatverandering), maar door interne factoren. Een verschil met eerdere markteconomieën is dat de verknoping wereldwijd veel sterker is geworden, waardoor de neergang van de één sterke invloed heeft op die van de ander. Zo heeft China grote valutareserves in dollars. En de vraag is of als Amerika valt dan China niet meegetrokken wordt in de malaise. In eerdere succesvolle markten was het schaalniveau niet wereldomspannend, waardoor andere regio's de leidende positie konden overnemen. De vraag is hoe dat nu zal gaan.

Vrije markten maken mensen niet vrij en gelijk, maar het werkt juist andersom stelt Van Bavel. Het holt beide waarden uit in een later stadium van de cyclus. Hoe sterk zich dit voordoet hangt af van de instituties waarbinnen de vrije markt zich bevindt. Socioloog Granovetter stelt dat elke markt ingebed is in een samenleving, waarbij altijd regels en sociale verhoudingen in het geding zijn. Dempen of versterken zij dit effect? Systemen van toewijzing buiten de markt om kunnen als een krachtige rem werken op de accumulatie van grond en kapitaal (bv. coöperaties, stichtingen, verenigingen). Waar laat je wel of juist geen marktwerking toe? En hoe (her)verdeelt je erfenissen? Correctiemechanismen hebben echter deze cyclus nooit kunnen doorbreken, maar hooguit kunnen vertragen of minder intensief maken. Een cyclus duurt gemiddeld zo'n 100 jaar.

Het opleggen van vrije markten is door deze institutionele context gedoemd te mislukken. Van Bavel is dan ook kritisch op de rol van het IMF in het opleggen van privatiseringen als voorwaarde voor leningen. Het verergert vooral de ongelijkheid en maakt de marktcyclus nog rauwer voor de minderbedeelden. Markten kunnen alleen succesvol worden als ze van binnenuit ontstaan.

Het debat bij vermogensongelijkheid in Nederland gaat nu vooral over de oneerlijkheid van topbeloningen. Met dit morele appél op grootverdieners schiet je niet zoveel op. Het is een systeemprobleem in plaats van een individueel moreel probleem.

Brede Welvaart

Brede welvaart betreft de kwaliteit van leven in het hier en nu en de mate waarin deze ten koste gaat van die van latere generaties of van die van mensen elders in de wereld. Meer informatie hierover is te vinden in de [Monitor Brede Welvaart van het CBS](#).

Economie van de vreugde / betekenis-economie

Govert Buijs (filosoof / politicoloog / theoloog) probeert in zijn boek antwoord te krijgen op de vraag: Waarom werken we zo hard? En zijn er geen andere mogelijkheden voor een betekenisvol leven. Hij gaat op zoek naar een economie van de vreugde. Dit is een concept dat de vraag stelt: waartoe is de economie op aarde? Het lijkt op het concept van de donut-economie dat ook kritisch is op groei, maar de invalshoek is net een andere. Het kijkt namelijk niet per se vanuit de eindigheid van hulpbronnen, maar waartoe wordt de mens gelukkig.

Hij volgt de lijn van Adam Smith dat de economie drie richtingen op kan bewegen.

- 1.) Individualistische radicalisering: nadruk op creativiteit individu waarbij men de gemeenschap secundair acht; solidariteit afgewezen, nadruk op individuele eigendomsrechten. Het Angelsaksische model komt hieruit voort.
- 2.) Collectivistische radicalisering: nadruk op collectiviteit: de politieke gemeenschap is groter dan ik. Leven dat niet excellent verloopt komt door omstandigheden. Mondde in de 20^e eeuw uit in totalitaire regimes.
- 3.) Coöperatie denken: balansachtige verbinding tussen individu en collectief. De belichaming hiervan is de 'welfare state'. Dit is ook sterk verbonden met de sociaaldemocratische en Christelijke stromingen. Hij noemt dit ook wel de burgerlijke cultuur.

Buijs stelt dat aan het eind van de jaren '80 de individu georiënteerde lijn sterk aan kracht won. Communistische regimes vielen en de verzorgingsstaat was onbetaalbaar geworden.

Weg met de overheid, leve de creativiteit en zelfontplooiing van de vrije markt werd het motto. Winstmaximalisatie zonder morele en maatschappelijke verantwoording werd steeds meer geaccepteerd. De prijs zegt het allemaal: de economie wordt zo een grote sturende entiteit, waaraan wij ons als individu, als samenleving slechts ons aanpassen.

De grote nadruk op de individu georiënteerde lijn zorgt echter voor een aantal problemen is zijn analyse

1. Onhoudbare ecologische druk: productie van materiële goederen; exponentiele versnelling
2. Psychodruk: op smalle schouders van het individu terecht gekomen
 - Op allerlei niveaus wordt competitie georganiseerd en aan de uitkomsten daarvan ben jij alleen debet (positief en negatief)
 - Teamkarakter van menselijke arbeid niet erkend
 - Onzekerheid over nieuwe verworvenheden neemt toe
 - Prestatiedruk ook in vrije tijd: kies ik wel goed?
 - Alles moet hier en nu
 - Onzekerheid over de verworven banen neemt toe: flexibilisering van arbeidsmarkt
3. Waardering monomanisering
 - Bedrijven moeten zich voortdurend aanpassen: één gemiste afslag en je legt het loodje
 - De sferen van zorg en onderwijs zijn onderaan de ladder terecht gekomen, terwijl faciliterende sferen als bestuur en creditering juist opgestuwd zijn.
 - Inkomen werd altijd verdeeld op gezinsniveau: nu op persoonlijk niveau. Dit geeft in zekere zin vrijheid, maar zorgt ook voor meer kwetsbaarheid doordat je om te wonen minimaal anderhalf inkomen nodig hebt.
4. Financialisering
 - Aandeelhouderskapitalisme
 - Verkopen van hypotheek als doel op zich
 - Financiële sector neemt in feite de economie over
 - Hoeveelheid geld groeit sneller dan reële economie
 - Overcreditering: maakt het moeilijk om alles terug te betalen
5. Neo-imperialisme
 - Nieuwe machtsrelaties van grote databedrijven
 - Arbeid gezien als kostenpost die geminimaliseerd moet worden middels technologie. Bv. robot: beter / efficiënter / goedkoper

Buijs schetst een weg naar 'de economie van de Vreugde' over 100 jaar. Hij spreekt bewust niet over gelukseconomie. Vreugde is actiever. Dat schep je; soms ook juist door het afzien van geluk om dit ten koste gaat van de gemeenschap. 'Vreugde' of 'menselijke bloei' erkent een kosmische en intergenerationele verbondenheid. De kern van de economie moet creatieve vrijheid zijn waarmee wij het leven glans geven. Hij pleit ook voor een grotere ontspannenheid; ook als is dat af en toe best hard werken.

Zes transformaties ziet hij voor zich:

1. Nieuwe balans tussen mens en natuur
 - Overschakelen naar circulaire economie
2. Dematerialisering van de economie
 - Laat bedrijven afhankelijk worden van de slijtvastheid van hun producten door een servicecontract aan te laten bieden (vb. Licht verzorgen ipv lampen verkopen)
 - Door robotisering van de materiele productie verwacht Buijs dat er arbeidskrachten vrijkomen voor arbeidsintensieve sectoren, zoals de zorg en het onderwijs. Laten we onze creativiteit inzetten in sectoren met intermenselijk contact en waar productiviteitsverhoging niet mogelijk en wenselijk is.
 - Een geglobaliseerde gerobotiseerde productie-economie kan dan naast een lokaal georiënteerde ambachtelijke diensteneconomie bestaan.
3. Nieuwe verhoudingen flexibiliteit en zekerheid
 - Alternatief van een soort basisinkomen: bv. participatieloon
 - Flexibelere inzet van scholing: bv. elke 7 jaar een jaar collegebanken
4. Rijnlandse verhoudingen tussen arbeid en kapitaal
 - Transparantie en verantwoording over inzet van kapitaal: relationele kant van alle economische handelen, succes en falen, moeten we veel sterker benadrukken
5. Bedrijven als cooperaties
 - Bedrijf is een samenwerkingsgemeenschap: ondernemerschap betekent een subtiele balans tussen individu en gemeenschap
 - Verhouding arbeid, kapitaal, ondernemerschap en natuur zouden in ondernemingen centraal moeten staan.
 - Onderscheid tussen profit en non-profit vervaagt. Grotere variatie in rechtsvormen. Voorbeelden: social venturing, cooperaties, broodfondsen, participerende investeringsmaatschappijen
6. Nieuwe meetkunde
 - BNP is een onvolkomen maatstaf voor wat van waarde is voor de samenleving
 - Vb. alternatief Better life index
 - Jaarrekening: integrated reporting (financieel, sociaal en ecologisch)
 - True pricing

Belevenis economie (is vergelijkbaar met aandachtseconomie)

Onze economie draait steeds meer op belevenissen. Mensen zijn bereid om meer geld te betalen voor een product als het een belevenis is. Een mooi voorbeeld is koffie. In de supermarkt koop je goede koffie voor een kwartje per beker. Bestel je koffie bij een Kiosk op het station dan betaal je 2,25 euro, maar ga je naar de Starbucks dan betaal je 3,50 euro. Het verschil tussen de laatste twee zit in de productbeleving. Bij Kiosk krijg je een goede koffie in een beker, terwijl je bij de Starbucks wordt ondergedompeld in een authentieke koffie-ervaring met relaxfauteuils, loungemuziek en een beker met jouw naam erop. Het gaat er in de beleveniseconomie dus niet alleen om wat je verkoopt, maar vooral hoe. Marketing en een complete productervaring zijn hierbij sleutelwoorden.

Belevenissen hoeven overigens niet per se te draaien om consumptie. Het ervaren van de natuur kan ook een belevenis zijn. Of het samenzijn met vrienden kan ook zo gedefinieerd worden. In de huidige maatschappij wordt er echter vooral een consumptiebetekenis aan gegeven.

Circulaire economie

Een circulaire economie is een economisch systeem van gesloten kringlopen waarin grondstoffen, onderdelen en producten hun waarde zo min mogelijk verliezen, hernieuwbare energiebronnen worden gebruikt en systeemdenken centraal staat. Meer informatie hierover is te vinden in een aparte verkenning.

Bronnen:

Profit

- Bavel van B. (2018), *De onzichtbare Hand –hoe markteconomieën opkomen en neergaan*
- CBS (2019) groei van [toerisme](#)
- Pfeiffer (2018), Grand Hotel Europa
- Pine & Gilmore (2012), De beleviseconomie
- Pine, James & Gilmore (1998), Welcome to the Experience Economy, Harvard Business Review
- RLI (2019), Waardevol toerisme –onze leefomgeving verdient het-

Planet

- Jackson T. (2011), *Welvaart zonder groei –economie voor een eindige planeet*
- Rabobank (2019), [Is Nederland over dertig jaar écht circulair?](#)
- VPRO Tegenlicht uitzending over de [donuteconomie](#) (nov. 2017)

People

- Buijs, G (2019), Waarom werken we zo hard?
- Financiële Dagblad 12 oktober 2019, 'Een hoger BBP maakt ons niet gelukkiger'
- VPRO Tegenlicht over [Plattelandspioniers](#) (2019)
- VPRO Tegenlicht over [Overleven in de Chaos](#) (2019)
- NOS 30 mei 2019, [Nieuw-Zeeland investeert miljarden in welzijn bevolking](#)

Overig:

- CBS (2019), [Monitor Brede Welvaart](#)
- ESB (2019), Dossier: [Meten van Welvaart](#)
- Franken K (2016), oratie: deeleconomie onder één noemer
- PBL (2019), [Oefenen met de toekomst](#)
- Rabobank en UU (2019), *Brede welvaart pas na tien jaar boven niveau van voor de economische crisis*
- Rathenau (2017), Eerlijk delen, Waarborgen van publieke belangen in de deel- en klusjeseconomie
- Sandel M. (2016), Politiek en moraal
- Smink e.a. (2018), *Een eerlijke klusseneconomie*, in: *Beleid en Maatschappij* (45) 2

Interviews:

- Rico Luman, ING Economisch Bureau, [Sr. sectoreconoom transport & logistiek en mobiliteit](#)
- Martijn van der Linden, [lector New Finance](#) aan Haagse Hogeschool
- Henri de Groot, professor [Regionale Economische dynamiek](#) aan VU en kroonlid SER
- Robert Went, stafid [WRR](#)
- Michel Scholte, directeur [Impact Institute](#)

Rondetafel met 6 jonge economen (21 oktober 2019)

- Met zes jonge economen van [Rethinking Economics](#) hebben wij een ronde tafel georganiseerd. Wat zijn hun dromen en angsten voor de economie van 2050. Zij hebben een pitch voorbereid waarin ze dit delen. Vervolgens hebben we middels roadmapping verkend hoe je daar op basis van bestaande trends zou kunnen uitkomen.

Workshop met RWS'ers die de organisatie overzien (18 november 2019)

- Jan van Kempen, Midden-Nederland, NOV
- Ian Meuwese, Midden-Nederland, stagiair NOV
- Jos Voeten, DuLo, duurzaamheid
- Kevin van der Linden, WVL, ruimte
- Martin Streekstra, WVL, NBV
- Rob Treiture, GPO, assetmanagement
- Ingrid Jansen, CIV
- Esther Uijtewaal, WVL, economie
- Marc Peerdeman, WVL, economie
- Monique Groenewegen van der Weijden-Nieuwenhuijzen, WVL, HRM
- Erna Ovaa, programma Strategische Verkenningen, projectleider Expeditie RWS2050